

# DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Szilágyiné dr. Szemkeő Judit

## ÉLETVILÁGOK ÉS A NEVELÉS

*Kísérlet az intézményes nevelés modellezésére*



DE Bölcsészettudományi Kar  
2007

## ***Az értekezés célkitűzései***

Az értekezés egyik célja olyan elmélet bemutatása, amely a nevelésszociológiai problémák új típusú megközelítését teszi lehetővé. Az elmélet alapján az iskolarendszert és az iskolák működését átfogó társadalomképbe ágyazva rámutatunk a sokszínűség fontosságára, a döntéshozók, iskolahasználók és szakemberek közti konszenzus szükségességére és lehetőségére. Az adaptált modell segítségével az oktatási és nevelési folyamatok mind makro szinten (az iskolarendszer szintjén), mind mikro szinten (az intézmények szintjén) bemutatathatók. A szintek közti átlépés, illetve a szintek közötti kapcsolatok tudományos megalapozottsággal modellezhetőek. Az adaptáció segít a helyi problémák alapján a rendszer-szintű következtetések levonásában, és visszafelé abban, hogy rendszerszintű jelenségekből helyi feladatokat fogalmazzunk meg.

A dolgozat nevelésszociológiai elemzés, amely több tudományterület eredményeit használja fel. A dolgozatban az életvilágok elméletének szociológiai rendszere olyan eszközként kerül bemutatásra, amely lehetőséget ad az oktatáspolitikai néhány aktuális kérdésnek megválaszolásához. Az oktatási rendszer működésének problémái a kommunikatív cselekvés, a kommunikatív etika és az életvilágok elméletének segítségével új megvilágításba kerülnek. Az életvilág elméletek adaptálásával mind az iskolarendszer, mind az egyes nevelési, oktatási intézmények szintjén vizsgáljuk a kohézió lehetőségét, ugyanakkor a kohéziót megteremtő konszenzus hiányának következményeire is bemutatunk példákat.

Az állami oktatáspolitikai szintjén a legtöbb európai országban egyre inkább érződik a konszenzus hiánya. Az államok ellenállnak az oktatás tényleges pluralizálásának. A különös igények – így a közösségek saját igényei szerint folyó oktatás – jogosságáról morális, illetve gyakorlati vita folyik. Az állami szint – a kommunikatív etika szerint – a helyi döntések szabadságáról, a helyi döntési mechanizmusok szabályozásáról határozhat. Hogyan lehet a rendszerszintű egység és a plurális elvárásoknak megfelelés egyensúlyát megteremtetni? Az életvilág elméletek és a kommunikatív etika válasza: kulturális, rendszerszintű konszenzussal, konszenzusos értelmezési sémák alapján. Az értekezés a szociológiai válasznak megfelelő oktatásszociológiai megfogalmazásra tesz kísérletet.

Az értekezésben a nevelési és oktatási intézmények és az iskolahasználó családok kapcsolatát elemezzük. Keressük közös olyan életvilágok kialakításának lehetőségét, amelyet

iskolai életvilágnak nevezhetünk. Az iskolai oktatás hatékonyságának új típusú megközelítése érdekében kiemelten foglalkozunk a kommunikatív életvilág megközelítéssel. A kommunikatív életvilágok elmélete a kommunikatív etika alapján rávilágít a közös értékek és a „hiteles közlés” fontosságára. Összekapcsoljuk az életvilágok újratermelésének elméletét és a „hiteles közlés” elméleti megközelítését annak érdekében, hogy a hiteles közlésre az oktatáspolitikában felhasználható meghatározást kapjunk. Az életvilágok elméletében meghatározott szabályokat megfogalmazzuk a neveléstudomány nyelvén. A plurális iskolarendszer konszenzuson alapuló kohéziójának és összehangolt működtetésének leírása érdekében kiemelten elemezzük a hiteles közlésre vonatkozó elméletet.

A nevelés fontosságának és hatásának feltárása érdekében az életvilág elméleteket adaptáljuk a családi, helyi, és/vagy etnikai, nemzetiségi és iskolai közösségekre. Az életvilágok újratermelésének elméletét átfogalmazzuk az oktatáspolitikai rendszerére, ezzel egyrészt lehetővé válik, hogy az iskolát az iskolarendszer részének tekintve elemezzük, másrészt az iskola működését a környezet elvárásainak tükrében vizsgáljuk. Az **adaptációval olyan eszközhöz jutunk, amely két nevelésszociológiai megközelítést** – az iskola közösségi igényeknek felel meg (1) és az iskola az iskolarendszer része (2) – **egy modellben kapcsol össze**. A két megközelítés összekapcsolásával és az életvilágok elméletében megfogalmazott törvényszerűségek felhasználásával rá kívánunk világítani olyan tényezők fontosságára, amelyeket jelenleg az egyes iskolák eredményességének vizsgálata során az értékelések készítői gyakran figyelmen kívül hagynak, többek között a két szint összekapcsolásának módszertani problémái miatt.

A kommunikatív életvilágok elméletének az iskolarendszerre történő alkalmazása rámutat azokra a problémákra, amelyek abból következnek, hogy az iskolák döntő többségének nincs sem lehetősége, sem megfelelő tudása arra, hogy az iskolahasználók és az iskola szoros együttműködésével kialakítsa az iskolai életvilág belső kohézióját. Az elmélet alapján megfogalmazott modellből kiolvashatók az iskolai kohézió pozitív hatásai és a kohézió hiányából fakadó problémák. Az elmélet a nevelés problémáját új megközelítéssel mutatja be, hangsúlyozza a kultúrát (a kultúrának az életvilágok elméletében megfogalmazott értelmezését használva) és a társadalmat összetartó közös célok, közös érdekek és értékek fontosságát.

Az értekezés a nevelést az életvilágok újratermelésének fontos eszközeként mutatja be. Miért foglalkozik az elemzés a családi életvilágok működésének vizsgálatával? Az óvodapedagógusok és tanítók hétköznapi gyakorlatában kihívásként jelentkezik a korai fejlesztés iránti igény. Egyre több tudományág eredményei bizonyítják a korai fejlesztés és az

ehhez szükséges szaktudás jelentőségét. A korai fejlesztésben a családi életvilágok szerepe meghatározó. A kisgyermekkel foglalkozó pedagógusoknak – a társadalmi változások, és ennek következtében fellépő bonyolult elvárások, továbbá az oktatási rendszer komplexitása miatt – összetett kihívásokkal kell megbirkózniuk. A homogén csoportok helyett egyre gyakrabban kell szembenézniük a belső kohéziót nehezítő heterogén elvárás rendszer kihívásaival. A megfelelő eszközök kiválasztásához és alkalmazásához a heterogenitás okainak felismerésére van szükség, ehhez a családi életvilágok szerepének, jelentőségének felismerése, a családi életvilágok működési mechanizmusainak megismerése segítséget ad. Célunk nem csak az életvilágok absztrakt elméletének adaptálása és elméleti megközelítés megfogalmazása. Megvilágítjuk a pedagógiai problémák elvi hátterét az új eszköz segítségével, és az elméletet a gyakorlathoz közelítjük esettanulmányok bemutatásával.

A dolgozat célja, hogy a kisgyermekkorai nevelés fontosságát több oldalról is megvilágítsa. Az értekezésben részletesen indokoljuk, hogy a családfogalom napjainkra jellemző heterogenitása miatt az oktatásszociológiában miért célszerű a „család” helyett a „családi életvilág” fogalmának használata. Rávilágítunk arra, hogyan kapcsolja össze a nevelés értelmezése a kulturális tőkeelméleteket és az életvilágok elméletét.

Az intézményesített oktatás rendszerét bármelyik iskolaértelmezés segítségével elemezzük, megállapíthatjuk, hogy a tanulmányi beruházási stratégiákat nem hozzák összefüggésbe más nevelési stratégiákkal és a reprodukciós stratégiák rendszerével. Bourdieu szerint ebből törvénytörően adódik az a paradoxon, hogy a humán tőke teoretikusai arra kárhoztatják magukat, hogy figyelmen kívül hagyják a legrejtettebb, és társadalmilag leghatékonyabb nevelési beruházást, nevezetesen a kulturális tőke transzmisszióját a családban. Amikor a művelődési „képesség” és a képzési beruházás közötti összefüggést kutatják, ezzel elárulják, hogy figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a „képesség” vagy a „tehetség” is idő és kulturális beruházás terméke, amely beruházás alapjait a családi életvilágon belüli nevelés rakja le (Bourdieu 2000).

### ***A kutatás szemlélete és módszerei***

A kiinduló feltevések pontos megfogalmazásához és értékeléséhez szükséges volt a **szakirodalmi elemzések felkutatása**. Történeti, tudománytörténeti, neveléstörténeti, neveléstudományi és szociológiai munkák tanulmányozása alapján a nevelési célok és elvek vizsgálata és elemzése a társadalmi elvárások tükrében. A kiinduló feltevéseket konkrét helyi és oktatáspolitikai problémák megismerése alapján fogalmaztuk meg. A konkrét problémák alapján a dolgozat összeállítása érdekében célirányosan folyt az **esettanulmányok** anyagának

gyűjtése és rendezése. A konkrét problémák feldolgozásának célja kettős. Az esettanulmányok leírásával egyrészt a kiinduló feltevéseket értékeljük – támasztjuk alá, vagy kérdőjelezzük meg –, másrészt a kommunikatív életvilágok elméletének adaptálhatóságát elemezzük.

**Empirikus kutatások és statisztikai adatok** alapján bemutatjuk és elemezzük a szülők óvoda- és iskolaválasztási elvárásainak – mint a családi és iskolai (óvodai) életvilágok találkozásának – jellemzőit. A bemutatott kérdőíves vizsgálat előkészítő vizsgálat, amely alapján – a kérdőívek utólagos elemzését is felhasználva – arra következtethetünk, hogy átfogó vizsgálatokra alkalmas eszközt dolgoztunk ki. A mintára jellemző, hogy a kérdőívek kitöltését vállaló intézmények között a tényleges arányoknál jóval magasabban reprezentáltak az egyházi intézmények. Az óvodák esetében az önkormányzati kontroll-csoport megfelelő méretűnek bizonyult, az iskolák esetében a kontrollcsoport adatai nem adtak értékelhető eredményt. A vizsgálat eredményei a hivatkozott problémák miatt nem általánosíthatók.

A feldolgozás három részből áll. Az előkészítő rész (1.-4. fejezet) az életvilágok elméletét tekinti át, és bemutatja a szociológiai elméletnek az oktatási rendszerre történő adaptálását. Az adaptáció azt jelenti, hogy az életvilág elméletek segítségével megfogalmazzuk a családi és iskolai életvilágok fogalmát, majd az életvilágok újratermelésének elemzéséhez kidolgozott szociológiai modellbe behelyettesítjük a megfelelő fogalmakat. Az adaptációra építve az iskolák, az iskolarendszer működésével kapcsolatosan kísérletet teszünk egy új nevelésszociológiai elmélet csíráinak bemutatására. Megmutatjuk, hogy az életvilágok újratermelési elméletének segítségével az iskolák hagyományos nevelésszociológiai megközelítései összekapcsolhatók, és megfogalmazható a külső környezet – kultúra, értékrend, normák – oktatáspolitikai jelentősége.

**A második rész (5. fejezet) az elmélet és a gyakorlat összekapcsolásának lehetőségét** mutatja be, esettanulmányok segítségével. A bemutatott esettanulmányok az életvilágok újratermelési folyamatának kiemelt fontosságú elemeire vonatkoznak. Az esettanulmányok nagy része iskoláknak (és óvodáknak) cigány közösségek életvilágaival kialakult kapcsolatát írja le. Az esettanulmányok a problémák leírása mellett a problémákra megoldási lehetőségeket ismertetnek.

**A harmadik rész (6. fejezet) kérdőíves felmérések és statisztikai adatok** segítségével rámutat a családi és iskolai életvilágok kapcsolatának legfontosabbnak ítélt problémáira. Az óvodások és kisiskolások szüleinek óvoda- illetve iskolaválasztási szokásait mértük fel. A kutatás vizsgálja azt a találkozási felületet, amelyet az óvoda- és iskolaválasztás

folyamatával lehet jellemezni. Az iskolaválasztási motivációk hatásának elemzése néhány intézményre korlátozódik, ismételt idősoros adatok nem állnak rendelkezésre.

## ***A kiinduló feltevések és a rájuk adott válaszok***

Az értekezésben négy feltevést elemzünk. A tézisek összefoglalása során a feltevéseket az elemzések értékelésével összekapcsolva mutatjuk be.

*1. Kiinduló feltevésünk volt, hogy a kommunikatív életvilágok elméletének az oktatási rendszerre történő adaptálása mind az oktatási rendszer, mind az intézmények szintjén rámutat azokra a kritikus elemekre, amelyek az iskolai működés eredményességét, vagy eredménytelenségét előidézik.*

A feltevés a dolgozatcél megvalósíthatóságára keresi a választ, ezért a dolgozat egésze adja meg a feltevés értékelését. Az életvilág-elméletek nevelésszociológiai, oktatáspolitikai alkalmazhatóságát bizonyítja, hogy az iskolai életvilág modellhez hozzákapcsolhatók olyan pedagógiai paradigmák, amelyek más oldalról közelítik meg az oktatási rendszer problémáit, ugyanakkor a problémákra hasonló választ adnak. Hasonlóan egyező eredményeket kapunk olyan szociológiai elméletekből (mezők elmélete, kulturális tőke elmélete), amelyekre a nevelésszociológia hosszabb ideje támaszkodik.

A kiinduló feltevést a kommunikatív életvilág modellre épített esettanulmányok – speciálisan vizsgált problémákra – szemléletesen alátámasztják. Az életvilág modellek eredményeire alapozott eseti elemzésekkel rámutatunk az általános modellben megfogalmazott jellemzőkkel megegyező következményekre. Esetbemutatás szintjén foglalkozunk például a cigány tanulók és az autisták esélyegyenlőségével kapcsolatos problémák elemzésével, rámutatva a közös célok közösségteremtő szerepére, a közös célok megfogalmazásának az oktatás eredményességében betöltött szerepére, és a közös célok elfogadásából következő eredményekre. Megfogalmazzuk a konszenzus hiányából fakadó nevelési és oktatási zavarokat és problémákat. Az értekezésben elemzünk példákat, amelyek a helyi konszenzuskeresés problémájának nehézségeit mutatják be, továbbá olyanokat, amelyek oktatáspolitikai konszenzus megtalálásának lehetőségét csillantják fel.

A kommunikatív életvilágok elméletére építve bevezetjük és értelmezzük az iskolai életvilág fogalmát, rámutatunk arra, hogy az iskolai hatékonyság romlásának okai közé sorolhatjuk a tanulók és családjaik eltérő szubjektív világának hatását, amely gátolja a tanári „közlés”, a tanítás befogadását. Az értekezésben rávilágítunk arra, hogy az iskolai életvilágok

hatékonyságára vonatkozatható szociológiai megfogalmazások hasonló eredményeket fogalmaznak meg, mint amit a „pedagógikum lényegvilágának” (Zsolnai 1996) paradigmájában a tanulás hatékonyságára megfogalmazott állítás mond ki, továbbá egyeznek a kognitív motívumoknak a tanulási folyamatban betöltött jelentőségére vonatkozó (Nagy J. 2000) elméleti megállapításokkal. A hivatkozott pedagógiai megközelítéseket a hiteles közlés szociológiai elméletével (Habermas 2000) összekapcsolva az oktatáspolitikai döntések következményeinek bemutatására is alkalmas eszközhöz jutunk.

A kommunikatív-életvilág modell adaptációjának bemutatásával rámutatunk arra, hogy az iskolai életvilágok rendszerének modellje - a várható veszélyek és előnyök szociológiai megalapozottságú előrejelzésével - segíti a döntési folyamatokat. Az iskolai életvilágokban a horizont gyakran lezárul a tanulókkal való foglalkozásban, ennek hátrányos következményei a modellből és a gyakorlatból egyaránt kiolvashatók. Rámutatunk azokra a problémákra, amelyek abból következnek, hogy az iskolák döntő többségének nincs lehetősége, illetve megfelelő tudása arra, hogy az iskolahasználók és az iskola szoros együttműködésével alakítsa ki az iskolai életvilág belső kohézióját, azaz rámutatunk új módszerek iránti sürgető igényre. Az iskolaimilió-kutatások az iskolai életvilág belső kohéziójának lehetőségével foglalkoznak, egy lehetséges új utat jelentenek. Egy-egy adott oktatási helyzetnek, problémakörnek az életvilág modellel történő megközelítése támaszkodhat az iskolaimilió-kutatások eredményeire, az iskolavilág kohéziójának leírásakor.

A társadalmi struktúrák újratérésének az esélyegyenlőtlenség újratérésében játszott szerepét a szakképzési intézményekben folyó „újratérés” esetén az elméletet leíró teljes táblázat adaptálásával is bemutattuk. A rendszerszintű anómiának – a munka világát jellemző értékválságnak – hatása a modell alapján mind a szakképzési rendszer, mind az egyes iskolák, mind az egyén szintjén végigkövethetően mutatja az általános modellben megfogalmazott zavarokat és válságokat, konszenzus esetén pedig az eredményeket.

Az értekezés a kommunikatív etika és a kommunikatív életvilágok bemutatásával és az oktatási rendszerre alkalmazásával kísérletet tesz arra, hogy az értékalapú pedagógiai munka lehetőségét elemezzük, és alapot teremtsünk a pedagógiai munka értékalapú minősítésére.

*2. Feltételezésünk volt, hogy a nyilvánosságra hozott, egyértelműen megfogalmazott iskolai célok segítik azokat a családokat, amelyekben a hatékony átadás feltételeit nem biztosítja a családban felhalmozott kulturális tőke, de amelyek gyermekeik számára hosszabb távú terveket szeretnének készíteni. A befogadó és integráló iskola eredményes működését*

*elősegítik az egyértelmű iskolai elvárások, ha csoportszinten szocietális közösségek alakulnak ki.*

A feltevés teljes körű igazolása nem történik meg a dolgozat keretei között, csak esettanulmányok szintjén aláhúzzuk példák bemutatásával a hipotézis megalapozottságát. A feltevést csak több éves, lehetőleg követő vizsgálatokat is tartalmazó kutatással lehetne igazolni. Eredménynek tekinthető, hogy elméleti megalapozással és példák bemutatásával is rámutatunk, hogy szükség lenne követő kutatásokra, amelyek a családi életvilágok és az iskolai életvilág kapcsolatának alakulását, a kohézió hatását mérik. Eredménynek tekinthető továbbá, hogy a konkrét problémákra a konszenzuseresés szükségességének felvetésével és a konszenzus megtalálásának lehetőségével konkrét megoldási lehetőségeket mutatunk be. Az indirekt bizonyítás kategóriájába sorolhatók az esettanulmányokkal bemutatott zavarok és válságok.

*3. Feltételezésünk volt, hogy megfogalmazhatók olyan elvárások és értékek, amelyeket a gyermekeiknek óvodát, illetve iskolát választó szülők döntő többsége a gyermeke számára biztosítani szeretne.*

Feltételezésünk igazolására óvodások és kisiskolások szülei által kitöltött kérdőívekre alapozott kutatással egészítjük ki a szakirodalomból átvett pályaválasztási elemzéseket. A kérdőíves kutatások középpontjában a családi életvilágok nevelési elvárásai állnak. A kérdőíveket felekezeti és önkormányzati óvodákban töltötték ki szülők. A mintát és a kérdőíveket egyaránt elemzzük.

A mintán kimutatott eredmények alapján kimondható, hogy a huszadik század közepén végzett kutatások eredményeivel megegyezően a gyermek biztonsága, és az óvoda, az iskola szeretetteljes légköre iránti igény a szülők körében általános elvárásnak tekinthető. A felekezeti intézmények választásában is kiemelten fontos motivációként ismerhetők fel ezek az igények.

Az elmélet alapján az iskolai (óvodai) életvilág kohéziója érdekében fontos, hogy a családi és iskolai (óvodai) életvilágok között szoros együttműködés jöjjön létre, az empirikus kutatás alátámasztja a megállapítást. Az együttműködés fontossága minden szülői csoport körében magas pontszámot kapott, de míg a felekezeti intézmények választásában ennek a mutatónak közel maximális értéke volt, az önkormányzati intézményekben csak eggyel rosszabb fokozatot ért el és jóval nagyobb volt a szórása.

A bemutatott kutatás eredményei nem térnek el az értékekkel kapcsolatos ismert kutatási eredményektől. A kérdőíves kutatás eredményei a minta és a kérdőívek elemzése alapján



megalapozottnak tekinthetők, további nagyobb empirikus kutatásokat alapoznak meg. A plurális rendszer konszenzusos megteremtése érdekében a szülők iskolaválasztási motivációinak részletesebb feltárásához a további vizsgálatokra szükség van.

*4. Feltételezésünk volt, hogy az iskolai életvilág belső kohéziójához olyan egyértelmű célok, és ezekre alapozott értékek megfogalmazására van szükség, amelyeket az iskolai életvilághoz csatlakozó családi életvilágok elfogadnak.*

Az értekezés az életvilág elméletek adaptációjával rámutat arra, hogy az iskolai életvilágok, mint életvilágok belső kohéziójának szociológiai eszközökkel bizonyított szükséges feltétele a közös célok léte és elfogadása. Az elmélet adaptációjával világosan bemutathatók a konszenzus hiányából fakadó elvi zavarok, amelyeket a pedagógiai szakirodalom és a gyakorlat speciális esetekben világosan feltár.

A kommunikatív életvilágok elméletének az iskolai életvilágokra alkalmazása fontos lehetőséget jelent további kutatásokra. Elméletileg támasztja alá, hogy a hiteles közlés nem csak a „közlő”, azaz tanár hitelességén múlik, hanem a „hallgató”, a gyerek, a diák szubjektív (családi) életvilágának befogadó hozzáállásától is, attól, hogy a tanuló szubjektív világa ne szűrje ki a hiteles közlést. **A modell adaptációja elméletileg támasztja alá, hogy ha az iskola céljaival a családi életvilágok nem tudnak azonosulni, nem érték számukra, amit az iskola közvetít, akkor az iskolák eredményessége csökken, bármilyen nagy a pedagógusok szaktudása, bármilyen pedagógiai módszereket használnak. Az iskolai sikertelenség nem hárítható át a családokra, de a modell szerint vélelmezhető, hogy nem is oldható meg anélkül, hogy az iskola céljait a tanulók családi életvilágai elfogadják.**

Az empirikus vizsgálatból kiolvasható, hogy a családi és óvodai, illetve iskolai életvilágok harmonikus kapcsolata, a közös célok, a hiteles közlés befogadásának lehetőségét adják, az empirikus vizsgálat alapján. Ha a családi és iskolai életvilágok harmonikus kapcsolatának kialakítása az eredményes oktatás egyik meghatározó tényezője, akkor ezt a szemléletet a pedagógusképzésben is elő kell segíteni.

A kommunikatív életvilág elméletnek a közléssel, hiteles közléssel kapcsolatos megállapításait – empirikus vizsgálatokkal – az iskolák eredményességének vizsgálatával összekapcsolva vizsgálni szeretnénk. A feladat komplex ellenőrzést jelent, ezért tervezhetősége anyagi okok miatt csak néhány intézményre szorítkozva reális. Csak jól megtervezett minta alapján ad lehetőséget általános megállapításokra.

A kutatási munka tehát nem lezárt eredményeket mutat be, hanem kezdeti lépést tett annak érdekében, hogy az iskolák visszakapják azt a rangjukat, amely abból származott, hogy

az iskolahasználókat kézzelfogható előnyhöz juttatta, és ezért minden közösség a saját iskoláját magáénak érezte. A kutatás felhívja a figyelmet arra, hogy a konszenzussal elfogadott nevelés – családi életvilágban, közösségben – proszociális jellege ösztársadalmi jelentőségű, ugyanakkor a konszenzus hiányában kialakuló orientációs nevelési válság társadalmi költsége mind közösségi, mind egyéni szinten jóval magasabb, mint a konszenzus érdekében létrejövő plurális rendszer működtetésének költsége.

### ***A jelölt témába vágó publikációi***

- „Óvodások és kisiskolások szüleinek intézményválasztási motivációi.”, *Új Pedagógiai Szemle* 2008 (megjelenés alatt)
- „Életvilágok találkozása és ütközése az óvodákban, iskolákban”, *Fejlesztő Pedagógia* 2007 (megjelenés alatt)
- „Az iskola értelmezése a kommunikatív életvilág-fogalom alapján”, *Új Pedagógiai Szemle* 2008 (megjelenés alatt)
- „Lifeworlds and Plural Education Systems”. In: Bloemkolk E. – Klement I. eds. *Freedom of Education* Vol IV. Amsterdam, SOCIRES (megjelenés alatt)
- Életvilágok – áldozat és boldogság. In: *Áldozatvállalás*, Vác, AVKF, pp. 95-101.
- „Merre?” *Távlatok* 4. sz. 2006, pp. 400–407.
- „A Kolping nevelési-oktatási intézmények Magyarországon”, *Mester és Tanítvány* 5. sz. 2005. pp. 95-102.
- „Freedom in School in Hungary”. In: Cor van Beuningen ed. *Freedom of Education* Vol III. Amsterdam, SOCIRES, 2005. pp. 75-79.
- „Esélyegyenlőség, társadalmi integráció”. In: *Utak és lehetőségek az egyenlő esélyek megteremtésére*, Budapest, SZCSM, 2002., pp. 11-13., 135-138.
- „A személyiség szerepe a pedagógiában”. In: Márkné Ettlínger Zsuzsanna-Földes Tamás (szerk.): *A pedagógus személyisége*, Sopron, Fogjuk a Kezed Egyesület, 2000. pp. 23-26.
- „Az uniformitástól a pluralizmusig” *Könyv és nevelés* 2000. 2. sz. pp. 91.-95.
- „A szeretet elhalása minden nyelvromlás igazi gyökere” *Édes Anyanyelvünk* 2000. 4.sz.pp. 10-11.
- „Családpolitika és tudomány” (sokszorosított, CD-n) SZCSM könyvtára 2001.
- „Education in Hungary” (sokszorosított, video) Vác, AVKF könyvtára 2000.
- „Az oktatásügy gazdasági kérdései” (sokszorosított) Vác, AVKF könyvtára 2000.

